

Бокоева Ж.Т.

**АКЫН ОМОР СУЛТАНОВДУН «ТОО КҮНДӨРҮ» ЫРЛАР ЖЫЙНАГЫНДАГЫ
БАЛА ОБРАЗЫН ТҮЗҮҮ ЧЕБЕРЧИЛИГИ**

Бокоева Ж.Т.

**МАСТЕРСТВО СОЗДАНИЯ ОБРАЗА РЕБЕНКА В СБОРНИКЕ СТИХОВ ОМОРА
СУЛТАНОВА «ГОРНЫЕ ДНИ»**

Zh. T. Bokoeva

**THE SKILL OF CREATING AN IMAGE OF A CHILD IN A BOOK OF POEMS OMOR
SULTANOV «MOUNTAIN DAYS»**

УДК:829.412.

Бул макалада акын Омор Султановдун «Тоо күндөрү» ырлар жыйнагындагы бала образын түзүү чеберчилиги каралган.

В этой статье рассмотрено мастерство создания образа ребенка в сборнике стихов «Горные дни».

In this article the skill of creating an image of a child in the collection of poems «Mountain days».

Омор Султанов – акын, жазуучу, киносценарист жана коомдук ишмер катары да, акын катары да кыргыз элине үзүрлүү эмгектенип келет. Акындын чыгармалары, макалалары 1953-жылдан баштап жарык көрө баштаган. “Кыргызфильм” киностудиясы тарабынан экрандаштырылган “Төкмө”, “Жазуучу”, “Ак куулар конгон айдың көл” ж.б. даректүү жана көркөм фильмдердин сценарийлерин жазган. Акын проза жанрында да өзүнүн чыныгы таланттык дараметин көргөзө алды. Анын, кыргыз прозасында мурда болбогон курч окуялуу жанрдагы “Пираты поневоле”, “Остров дракона”, “Таинственный всадник”, “Вести с того света” деген романдардын сериясын орус тилинде жазып, (немец жазуучусу Лео Герман менен бирдикте) жарыкка чыгарган. О. Султановдун чыгармалары орус, англис, немец, испан, француз, монгол, поляк, украин, венгер, словак, чех ж.б. тилдерге которулган. Чыныгы чыгармачылык таланттын эволюциясы менен анын жеке турмушун бөлүп кароого болбойт. Баарыбызга белгилүү болгондой, искусство жаатында эмгектенген чыгармачыл инсандын чыгармачылыгын изилдөөдө, сөзсүз түрдө, анын жеке турмушу менен бирдей айкашта кароо керек. Анткени, кандай гана чыгармачыл адам болбосун жеке турмушунда көрүп-билгендерин, угуп-түшүнгөндөрүн, турмуштук ар түрдүү кырдаалдарын жана коомдо болуп жаткан көрүнүштөрдү, окуяларды өзүнүн тубаса таланты менен чыгармачылык дараметине салып, көркөм чыгарма жаратат. О. Султанов да дээрлик бардык чыгармаларында кыргыз турмушунун, кыргыз дүйнөсүнүн феноменин чагылдырып берет. Акындын күжүрмөн эмгегинин акыбети кайтып, учурда акындын кээ бир ырларына обондор жазылып, ар бир кыргыздын сүйгөн обондуу ырларына айланды. Анын мындай жетишкендиги, акындык талантынын бийиктигин айрым кыргыз адабиятынын белгилүү сынчылары да баалаган: «Менимче, О. Султанов, Р. Рыскулов, Т. Кожом-

бердиев, М. Абылкасымовалардын адабиятка келиши тек гана кийинки 10-15 жыл аралыгында жазуучу деген профессияга укуктуу болгондордун санын арбыптастан, кайсы бир өлчөмдө поэзиябызды жаңы сапаттык белгилер менен байытууга көмөктөш болду. Конкреттүүрөөк айтканда, Р. Рыскуловдун чыгармаларынан жаштык демин сактап турган романтикалык бойок, О. Султановдун поэзиясынан олуттуураак ойлуулук, Т. Кожомбердиевдин көркөм тажрыйбасынан күчтүү сезим түшүргөн ачык образдуулук, пластикалуулук, М. Абылкасымовадан өткүр публицистикалык тон кошулуп жатканы реалдуу фактыга айланып калды».¹

Акындын алгачкы саамалыгы болгон «Тоо күндөрү» деген аталыштагы ырлар жыйнагы 64 ыр, 1 поэмадан турат. Жаштардын Ата журтка болгон ууз сүйүү сезимин ойготууга, аларды патриоттуулукка чакырган :

Бул ырлар эрмек үчүн жазылган жок,
Саптарын акылмандын калпып алдым.
Эр жетип, адам болуп, садагалар,

Эмгегин актагыла калкыңардын. («Менден») –
деген дидактикалык маанидеги ыр саптары менен баштайт. Ошондой эле жыйнакта акындын балалык кези өткөн жайлоо, айыл турмушу менен ата-энесине болгон кусалыгы, андан соң эр жетип окууга келгенде киндик каны тамган туулган жерине – Тосоруна болгон сагынычы жазылган. Жайлоодо өткөн бактылуу балалыгын, андагы жайлоонун көрктүүлүгүн, кооздугун образдуу көркөм сүрөттөөгө «Жайлоодогу балалык», «Мекен», «Тосорум», «Тоо көркү», «Тууган элим», «Шоктонуп куштар сайраса», «Тууган жердин төрүн тепсеп эрке өстүк», «Кызыктуу экен», «Кош-Кара-Көл», «Тоо күндөрү», «Ысык-Көл», «Мен айлымды сагындым», «Коштошуу» ж.б. ырлары аркылуу жетишкен. Андан соң ырларынын тематикасы өзгөрүлүп, балалык кезинде көкүрөгүнө көк таштай тийген согуштун оор күндөрү, жоготуу кайгысы, сагынуу азабы темасында жазылган «Согуш болбосунчу», «Жетимдик» ырлары менен Курмандын Чыр карасы атанган кеменин капитанынын согуш мезгилиндеги балалыгы туура-луу баяндаган «Чыр кара» поэмасы.

¹ Даутов К. Издегеним тубаса акын, тунук поэзия. – Бишкек, 2008. -163-б.

² Султанов О. Тоо күндөрү. - Фрунзе, 1983. – 4-б.

Акындын индивидуалдуу түшүнүгүндөгү көркөм-эстетикалык образдуулукту мына ушундай мааниде кабылдаган оң. Жыйнакта берилген бул ырларынын өзү эле автордун тээ мурдатан эле изденип келе жаткан түйшүктүү жолунан, дүйнөгө, жашоого болгон мамилеси ичтен башкарылып, кандайдыр бир поэтикалык-концептуалдык борборунун түзүлүп калгандыгынан кабар берет. Акындын бул алгачкы ырлар жыйнагы тууралуу адабиятчы К. Артыкбаев мындай деп белгилейт: «1961-жылы Т. Кожомбердиевдин «Көлчүктөгү ай», О. Султановдун «Тоо күндөрү», Ж. Абдыкалыковдун «Жылдызстан» аттуу ырлар жыйнактары жарык көрдү. Бул жыйнактар тууралуу ал кезде адабий сында жана ар кыл жыйналыштарда жылуу пикирлер айтылып жатты, бирок алардын авторлорунун кийин таланттуу акындар катары элге таанылары али белгисиз эле. Эң башкысы – бул акындар традициялуу эле ыр түзүлүш системасында поэтикалык чыгармаларды жаратышып, поэзиянын мазмуну менен ички формаларында өздөрүнө гана таандык болгон көркөм табылгаларды табууга көп күч жумшашты... Жогоруда аталган биринчи эле ыр китебиндеги «Кыйылып турам...» деген ырында акын Омор Султанов:

Жылкы айдап үрөң-барандан

Жылганы бойлоп бастырсам.

Жайлоонун салкын абасы,

Эркелей согуп астыртан.

Көнүлгө сиңген гүл жыты-ай,

Көркөмү менен мас кылган (10-б.)

– деп кыргыз баласынын канына сиңген, ажайып кооз дүйнөнү-толукшуган жайлоонун адамды суктандырган ажарын көз алдыга жандуу картина катары келтирип, кайдагы бир туңгуюк катылган сезимди козгоп, адамдын ой чабытына дем берип, алдыга үндөйт. Биринчи эле ыр китепте поэзиянын ушундай жөнөкөй жана таасирдүүлүгүнө жетише алуу ар бир эле шыктуу адамдын колуна келе бербесе керек»³.

Улуу Ата мекендик согуштун каргашалуу оор күндөрү, жоготуу кайгысы кимди гана ойго салбайт. Өзгөчө тылдагы жаш балдардын башына түшкөн жетимчилик, ал аз келгенсип өспүрүмдөрдүн фронт үчүн күн-түн дебей кара жумушка бышып, оор жумушта иштешин чагылдыруу ошол мезгилдеги ар бир чыгармачыл адамдын поэтикалык туундусуна айланган.

О. Султановдун алгачкы жарык көргөн «Тоо күндөрү» ырлар жыйнагындагы саамалык поэмасы да «Чыр кара» деп аталып, согуш темасына арналган. Чыгарма лирикалык каармандын баяндоосу, монолог менен башталат. Мында акын туулуп өскөн айылы Тосоруна келип, андагы сюжетти ачып берүү үчүн чыгарманын компоненттери болгон пейзаждык сүрөттөө менен көлдү, андагы жаш балдардын жарышып ойногонун сүрөттөйт. Ал аңгыча бир кеменин карааны көрүнөт. Балдар ага кол булгашып, карап калышат. Жанагы кеме жээкке балдарга карай

бурулат. Балдардын арасында «Кеме неге бизге бурулду?» – деген суроонун айланасында талаш-тартыштар пайда болот:

Кээси айтышат: – кыйкырган үндөрүбүз угулду.

Ошондуктан капитан бизди карай бурулду.

– Жок, жок, – дешет кээ бири, угулган жок кыйкырык.

Алыс жерге мынчалык жеткире албайт кыйкырып.

– Мен эң катуу кыйкыргам, жетти ошол кыйкырык.

– Ооба сага, мактанба, мен билемин, аныбы.

Келе жатат өзү эле, көп экен деп балыгы.

– Кайдан биле койдун сен, жебесеңчи жаныңы.

Анда минтип бири айтат: – Бузулган го ал кеме.

Машинадай кээ бирде, бузулат да ал деле.

– Же сен суучул болбосоң, айтпасанчы калп эле⁴

– деп балдар талашкыча, кеме келип жээкке токтойт.

Капитан палубанын жанына басып келет. Балдар жабыла салам беришет. Жогоруда берилген ыр саптарындагы балдардын тартышуусун, акын жөнөкөй элпек тил менен балдардын жаш өзгөчөлүктөрүнө туура келгендей речь менен жана өспүрүмдөрдүн образдары динамикалуу берилген. Мында балдардын турмуштук көрүнүштөрдү таанып-билүү, түшүнүү, логикалык баамдоосу менен сезимталдыгы да айтылат. Бул поэманын башында «Эмне үчүн?» деген суроого балдардын ар тараптуу жооп бериши, жасалмалуу эмес, чыныгы болуп жаткан окуяны эч өзгөртүүсүз баяндап жаткандай элестүү, таасирдүү сүрөттөлгөн. Мындагы балдар мүнөзү нукура турмуштук жагдайларда сүрөттөлүп, чыныгы реализмдин бир өзгөчөлүгү катары көрүнөт. Андан соң капитандын балдар менен таанышуусу, балдардан айыл кабарын сурап баштоосу менен окуя чиеленип баштайт. Таанышуудан улам Аскаалы деген ошол айылдын тургуну капитандын атасы болуп, капитан балалык күндөрүн ошол айылдан өткөргөнүн баяндап берет. Капитандын балалык кези согуш мезгилине туш келип, атасынан эрте ажыраган капитан, энесинен калбай эрке болуп, айыл ичинде «Чыр кара» деген атка конуп, өтө чыр болгонун айтат.

Эки киши баш кошсо, мен болчумун эрмеги.

– Ырдап койчу, «Чыр кара», жакшы ырдайсың сен деги, – Антип мактап койгондо, токтоо барбы, эмнени.

“Ысык-Көлүм мелтийеп

Далайды ойго келтийет.

Атакем келип калсачы

Атасы келген элчилеп”.

Мендеги болгон санаалай

Ысык-Көл менен байабай.

Атакемди сагынып

Жаш жүйөгүм жайадай.⁵

³ Артыкбаев К. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы. Бишкек-2004, 267-б.

⁴ Султанов О. Чыркара: Поэмалар үзүндү // Кыргызстан пионери -1985. - 22-ноябрь.

⁵ Султанов О. Тоо күндөрү. Ырлар жыйнагы. – Ф.: Кыргыз окуу педмамбас, 1961. - 83-бет.

Мындагы Чыр каранын образын ачып берген айрым саптар, андагы көркөм табылгалар Алыкул Осмоновдун «Бүкөн» деген ырындагы –

«Ар убак абалары «ырдап кой» дейт,
Бүкөнтай көздү жумуп ырдап кирет:
«Сагындым, атакемай келсе экен – дейт,
Ал женип тилегимди берсе экен» –дейт.
Карылар муну укканда жым болушат,
Көзүнөн жаш чууртушуп бурчак-бурчак».⁶

– деген саптардагы Бүкөндүн образын туюнтат. Албетте, Улуу Ата мекендик согушта аталарынан айрылган мындай өспүрүмдөрдүн образын чагылдыруу типтүү образ болуп эсептелет. Бирок, мындагы образды ачып берүү тактикасы, андагы окуянын экөөнү тең айылдаштары «ырдап кой» десе ырдап киргендеги эпизоддор кандайдыр бир жалпылыкты туюнтат. Мындан акын О. Султанов замандаш-калемдештери Ж. Садыков, Ж. Абдыкалыков, Э. Ибраев, М. Абылкасымова ж.б. сыяктуу эле Алыкул Осмоновдон таасирленгени көрүнүп турат.

«О. Султанов тынчтык күндөрдө төрөлүп, балтыр эти ката элегинде согуштун каарына дуушар болгондордун муунунан. Ал өзү айткандай, балапан кезинде дуушар болгон оор жараттары ушу кезге дейре карттанбастан кандап турат. Жандай көргөн атасы фронтко кетип, Сталинград аймагында баатырларча курман болот. Дагы бир аз өтпөй мээрман апасынан айрылат. Дүйнөдөгү эң кымбат эки адамын – өздөрүнүн кандары менен кошо бийик адамкерчилик менен өткүр зээндүүлүктү берген атасы менен апасын эстеген сайын сай сөөгүн сыздатып ооруткан акындын курч сезиминдеги миздүү осколалар ошолор...».⁷ Акын бул ыр

жыйнагында жөнөкөй элпек тил менен балдардын жаш өзгөчөлүгүнө туура келгендей, жан-дүйнөсүн ойготор чыгармаларды жазып, аларга балалыктын таттуу күндөрүн баяндап берүү менен согуштун оор күндөрүн эске салат. Ырларында жаш жеткинчектерге тарбиялык акыл-насааттарын айтуу, ата-энеге, мекенине, эли-жерине болгон сүйүүсүн арттыруу менен бирге патриоттук сезимин ойготууга далалат жасайт.

Ошондой эле ырлар жыйнагында жаштардын турмушка болгон көз карашын калыптандырууга багытталган темада жазылган ырлары да бар. Акын өзүнүн баштан өткөргөн балалык кезинин жыргалчылыгы менен азабын, кубанычы менен кайгысын айтуу аркылуу чыныгы тарыхты кийинки муунга калтырат:

Учар, кетер ушул күнкү сагаттар,
Унутулуп мен жасаган санаттар.
Турмушумдан нелер көрүп, не билдим
Айтар ушул калам тийген барактар.
(«Турмушумдан нелер көрүп, не билдим»)⁸

Адабияттар:

1. Даутов К. Издегеним тубаса акын, тунук поэзия. – Бишкек, 2008
2. Султанов О. Тоо күндөрү. -Фрунзе, 1983
3. Артыкбаев К. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы. Бишкек-2004
4. Султанов О. Чыркара: Поэмадан үзүндү // Кыргызстан пионери -1985. -22-ноябрь.
5. Осмонов А. Көл толкуну. Бишкек. 1996
6. Абдымомунов Токтоболот. Ак жаркын сапар // Кыргызстан маданияты. Ф. -1983

⁶ Осмонов А. Көл толкуну. Бишкек. 1996. -40-бет.

⁷ Абдымомунов Токтоболот. Ак жаркын сапар// Кыргызстан маданияты. Ф. - 1983. - №14. - 42-бет.

⁸ Султанов О. Тоо күндөрү. - Фрунзе, 1983. -26-б.

Рецензент: д.филол.н. Укүбаева А.